

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

**ДОСЛІДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ВНУТРІШНЬО
ПЕРЕМИЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ІНОКУЛЬТУРНОГО
ПРОСТОРУ**

Кваліфікаційна (магістерська) робота (проект)
ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка 2 курсу 07-232 М групи
Спеціальності 053 Психологія
Заочної форми навчання
Освітньо-професійної програми «Психологія»
Валентина КУКОШ
Керівник: докторка психол. наук, професорка
Анжеліка КОЛЛІ-ШАМНЕ
Рецензент: керівниця психологічної
майстерні «ФаМіЛя»
Ольга Александрова

Івано-Франківськ, 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ (ВПО) В УМОВАХ ІНОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ	7
1.1. Феномен толерантності та його значення в різних суспільних контекстах.....	7
1.2. Складові компоненти толерантності особистості.....	13
1.3. Специфіка української толерантності.....	16
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ВПО ЯК ІНТЕГРАТИВНОЇ ВЛАСТИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ	21
2.1. Огляд і обґрунтування методик емпіричного дослідження...21	
2.2. Характеристика вибірки та етапів дослідження ВПО.....	30
2.3. Аналіз та інтерпретація результатів психодіагностичних методик дослідження.....	32
2.4. Рекомендації для покращення адаптації ВПО в інокультурному просторі.....	39
ВИСНОВКИ	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	44
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність дослідження. Вирішення соціальних та психологічних проблем внутрішньо переміщених осіб набуло особливої актуальності в Україні. З початком повномасштабного вторгнення РФ життя багатьох українців кардинально змінилося. Багато людей були змушені залишити свої домівки через загрозу життю. Масова кількість біженців як всередині країни, так і за її межами стала гострою соціальною проблемою. Сучасні умови, що характеризуються нестабільністю в країні, війною, погіршенням економічної та інфраструктурної ситуації, зробили цю масову міграцію одним із найважчих викликів для України у XXI столітті. Такі соціальні зміни впливають не лише на соціальне, економічне та фізичне становище людей, але й на їхній психоемоційний стан.

Ключовим показником психічного здоров'я є відчуття психологічного благополуччя, яке зазвичай проявляється через суб'єктивне почуття задоволеності життям і впливає на поведінку та активність людини. Його рівень формується індивідуально, залежно від зовнішніх і внутрішніх факторів. Фізичне та психічне здоров'я відіграють важливу роль у досягненні цього благополуччя, сприяючи успішній адаптації до нових умов життя. Проблема вимушеного переселення є важливою в сучасних умовах.

Психологічні, соціальні та культурні чинники, які впливають на наслідки міграції, є досить різноманітними та останнім часом стали предметом детального вивчення багатьма науковцями. Ці фактори можуть реально впливати на успішність адаптації внутрішньо переміщених осіб. Багато людей залишили свої домівки та вимушено переїхали в більш безпечні регіони України або за кордон. Процес інтеграції є складним і багатогранним, тому зрозуміло, що переселенці відчують сильний тиск на своє психологічне благополуччя, оскільки їм потрібно адаптуватися до абсолютно нових умов життя.

Одним із ключових завдань вимушеного переселення є спрощення процесу соціально-психологічної адаптації та інтеграція цих людей у повноцінне життя в новому соціальному середовищі. Крім того, недостатня розробленість теми психологічних аспектів адаптації та толерантності переселенців до нових умов створює можливості для її глибшого вивчення.

Вивченням проблем внутрішньо переміщених осіб (далі ВПО) займаються численні науковці, зокрема А. Андрющенко, О. Балакірева, К. Лук'янова, Л. Хижняк та інші. Їхні дослідження охоплюють різні аспекти адаптації та інтеграції ВПО у нових умовах.

У контексті подолання дезінтеграції цього контингенту важливу роль відіграють дослідження Ю. Ждановича, С. Заця, Г. Лещука, Л. Петришина та В. Рюля. Ці науковці аналізують цю проблему з позицій різних наукових галузей, таких як соціологія, психологія та культурологія, що дозволяє отримати комплексне уявлення про виклики, з якими стикаються внутрішньо переміщені особи. Їхні роботи сприяють розвитку теоретичних і практичних підходів до покращення умов життя ВПО та їхньої адаптації у нових соціальних середовищах.

Толерантність є ключовим фактором успішної інтеграції ВПО в нове соціокультурне середовище. В умовах інокультурного простору це питання набуває ще більшої ваги, оскільки взаємодія між носіями різних культур, мов та традицій може сприяти розвитку толерантності або, навпаки, призводити до конфліктів. Дослідження цього процесу має важливе значення для розробки ефективних соціальних та освітніх програм з підтримки ВПО.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконувалася у межах науково-дослідної теми кафедри психології «Особистісні та ситуаційні ресурси особистості в умовах життєвої та суспільної кризи» (державний реєстраційний номер 0119U103458).

Об'єкт дослідження: рівень толерантності.

Предмет дослідження: рівень толерантності ВПО та процеси їх інтеграції у нове соціокультурне середовище.

Мета дослідження: здійснити теоретичний та емпіричний аналіз рівня толерантності ВПО в умовах інокультурного простору та визначенні чинників, що впливають на їх адаптацію до нових культурних умов.

Завдання дослідження:

1. Визначити теоретичні основи поняття «толерантність» та її ролі в процесі адаптації ВПО.
2. Проаналізувати специфіку інокультурного простору та його вплив на інтеграцію ВПО.
3. Оцінити рівень толерантності серед ВПО за допомогою соціологічних методів дослідження (спостереження, анкетування).
4. Виявити соціальні, психологічні та культурні чинники, що сприяють або перешкоджають толерантності ВПО.
5. Розробити рекомендації для покращення адаптації ВПО в інокультурному просторі.

Відповідно до мети і завдань дослідження обрано й використано комплекс **методів та методик:** *теоретичні* – аналіз, синтез, систематизація та узагальнення наукової літератури з проблеми дослідження толерантності ВПО в умовах інокультурного простору; *емпіричні* – спостереження, тестування, шкали депресії, тривоги, безнадійності Бека, експрес-тест «Індекс толерантності».

Наукова новизна одержаних результатів. Комплексний підхід до вивчення толерантності ВПО в контексті інокультурного простору дозволяє глибше зрозуміти механізми адаптації та взаємодії цих осіб із новим середовищем. Результати тестування і використання різних методик виявили специфічні аспекти психоемоційного стану ВПО, які раніше не були досліджені в українському контексті. Це може стати основою для подальших наукових розробок і практичних рекомендацій

щодо підтримки толерантності та психоемоційного благополуччя внутрішньо переміщених осіб.

Практичне значення одержаних результатів. полягає в збагаченні психології відомостями про особливості та механізми формування толерантності, що розглядається в контексті становлення ВПО. Результати дослідження можуть бути використані при організації всіх напрямів діяльності психологів.

Апробація та публікація результатів дослідження. Результати емпіричного дослідження обговорювалися на засіданні кафедри психології (протокол від 14.11.2024 №6), результати висвітлено у науковій збірці «Магістерські студії» Херсонського державного університету (тези «Дослідження толерантності внутрішньо переміщених осіб в умовах інокультурного простору», листопад 2024 р.).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 47 джерел та додатків.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ (ВПО) В УМОВАХ ІНОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ

1.1. Феномен толерантності та його значення в різних суспільних контекстах

Толерантність — це здатність сприймати і приймати інші думки, вірування та поведінку, навіть якщо вони відрізняються від власних. Це складний соціальний феномен, який має різні прояви в різних суспільних контекстах. У багатокультурних суспільствах толерантність є важливою для підтримання миру та гармонії. Вона сприяє інтеграції іммігрантів та внутрішньо переміщених осіб, допомагаючи зменшити конфлікти між різними групами [26].

Толерантність зміцнює соціальні зв'язки, зменшуючи упередження та стереотипи. Це важливо для побудови довіри у суспільстві.

Люди, які практикують толерантність, зазвичай мають вищий рівень емоційної стійкості та адаптивності, що допомагає їм легше справлятися з різноманіттям думок і стилів життя.

Толерантність сприяє розвитку позитивної соціальної ідентичності, де різноманітність сприймається як перевага, а не як загроза. Вона є фундаментом демократичного суспільства, в якому повага до прав інших людей є ключовим принципом. Відсутність толерантності може призвести до конфліктів, репресій і насильства.

У глобальному світі толерантність стає необхідною для успішної співпраці між культурами та дозволяє адаптуватися до нових ринків і культурних умов.

Наукові публікації, що вийшли друком у ХХ столітті, свідчать про те, що толерантність є важливим чинником для збереження людської особистості та культурного прогресу. Оскільки толерантність передбачає визнання різноманітності, вона є протилежністю фанатизму та

тоталітаризму, які прагнуть до однорідності. Толерантність базується на принципі рівності людей, незалежно від їхніх поглядів. Як зазначає С. Мендас, толерантність є чесною, якщо ми цінуємо автономність особистості, що заслуговує на повагу [46]. Ж. Раз акцентує на тому, що толерантність має на увазі подолання схильності до переслідування чи завдання шкоди іншим [44]. П. Кінг зазначає, що «толерантність» означає терпимість до того, що не схвалюється. Одночасно Б. Вільямс, П. Гернсі та Ж. Бастід підкреслюють, що толерантність не варто плутати з байдужістю чи пасивністю. Тематика толерантності потребує міждисциплінарного підходу, що охоплює гуманітарні науки, такі як психологія, етика, соціальна філософія та література. Творчість таких вчених, як М. Бахтін, М. Бубер, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, Г. Олпорт і Е. Фромм, заклала основи екзистенційно-гуманістичного підходу до розуміння толерантності.

В психології розглядається кілька підходів до розуміння природи толерантності: психофізіологічний, інтерактивний, особистісний, екзистенційно-гуманістичний, соціально-психологічний та ситуативний.

Психофізіологічний підхід описує толерантність як зменшення чутливості до негативних впливів, що проявляється в стійкості та здатності витримувати несприятливі умови.

Інтеракційний підхід акцентує на повазі, визнанні рівності та відмові від насильства, що передбачає активну взаємодію між людьми.

Диверсифікаційний підхід вказує на численні аспекти толерантності, які включають онтологічні, епістемологічні, аксіоматичні та соціологічні компоненти.

Складність та багатовимірність толерантності виражається в її різноманітті типів і форм, що вимагає систематизації та глибшого дослідження в рамках психології. Вона розглядається як здатність приймати без агресії чужі погляди, поведінку та зовнішній вигляд.

Дослідження толерантності в психології має довгу історію, адже це питання вивчалось багатьма науковцями протягом різних етапів. Попри це, досі тривають дослідження, які спрямовані на розширене визначення цього поняття та уточнення окремих його аспектів.

У психологічному словнику термін «толерантність» описується як зменшення або невідповідь на несприятливі фактори через зниження чутливості до їхнього впливу [32]. Згідно з Г. У. Солдатовою, толерантна поведінка — це цілісна характеристика особистості, що визначає її спроможність [20]. Основні цілі такої поведінки включають відновлення нервово-психічної рівноваги, успішну адаптацію до навколишнього середовища, уникнення конфліктів та розвиток позитивних взаємин як із собою, так і з іншими людьми та світом навколо.

Сучасна психологічна наука пропонує різноманітні підходи до розуміння феномену толерантності та толерантної поведінки. Серед них можна виділити [26]:

- психофізіологічний підхід (Ф. Ю. Василюк, Є. Ю. Клепцова);
- інтеракційний підхід (І. Б. Гріншпун, В. В. Бойко);
- особистісний підхід (Л. І. Рюмшина, Т. Адорно, Д. В. Колесов);
- екзистенційно-гуманістичний підхід (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, Г. Олпорт);
- соціально-психологічний підхід (В. В. Москаленко);
- ситуаційний підхід (М. Уолцер).

Кожен з цих підходів охоплює різноманітні прояви та концепції толерантності включають: стійкість до негативних впливів, відкритість до прийняття людей такими, якими вони є, з акцентом на взаємну повагу та рівність, а також визнання багатогранності та різнобарвності людської культури та взаємодії з нею; вільний і відповідальний вибір толерантної

матеріалістичної життєвої позиції; внутрішні цінності, переконання та сенси толерантності; прийняття різних точок зору та неупереджене ставлення до людей і явищ; а також здатність долати життєві труднощі без втрати психологічної адаптивності.

Одним з найбільш значущих аспектів толерантної поведінки є нервово-психічна стійкість, що пов'язана з підтримкою емоційної рівноваги та стійкості, а також здатністю продовжувати успішну діяльність і виконувати завдання в емоційно складних умовах.

До соціально-психологічного виміру (Н. А. Асташова, О. А. Бенькова, Л. І. Рюмшина) відноситься, насамперед, специфічна ціннісно-сенсова система, що визнає «іншість» суб'єктів міжособистісної взаємодії. У цій системі основними є цінності поваги до людини та її права на вибір світогляду й життєвої позиції. На цьому рівні толерантність виступає як вищий аспект, що виконує роль «системоутворювального чинника», який інтегрує й регулює функціонування всіх інших, «периферійних», психологічних складових толерантності.

Наступним є індивідуально-психологічний або особистісний аспект вивчення толерантності (С. Л. Братченко, І. П. Шкуратова, О. Б. Скрябіна), який включає психологічні особливості, що сприяють розвитку позитивних і конструктивних стосунків як з оточенням, так і з собою. Цей аспект можна охарактеризувати як поблажливість. Дослідження свідчать, що дивергентне мислення, емпатія, емоційний інтелект, а також низка поведінкових навичок і здібностей можуть розглядатися як когнітивні, емоційні та поведінкові складові, які визначають індивідуально-психологічний рівень формування толерантності.

Системний підхід, який часто застосовується як методологічна основа для дослідження толерантної поведінки, це дає можливість розрізнити три рівні цього цілісного особистісного феномену: соціально-

психологічний, індивідуально-психологічний та психофізіологічний (М.М. Мельничук, В.М. Павленко).

Толерантність включає особистісні сенси, цінності та установки, які сприяють гармонійному співіснуванню зі світом. Вона передбачає когнітивну складність для сприйняття суперечливого світу, емпатійну готовність до прийняття «іншості» та поведінку, що відзначається компетентністю в терпимості. У системній структурі толерантності можна виділити такі компоненти: на соціально-психологічному рівні — прийняття, на індивідуально-психологічному рівні — поблажливість, а на психофізіологічному рівні — витривалість.

Відповідно до досліджень О. Волошиної, рівень вихованості особистості відображає три рівні толерантності: високий (активний), середній (активно-ситуативний) та низький (пасивний) [9]. В дослідженнях також наведено типологію толерантності за різними соціальними сферами [15, 40]:

гендерна толерантність – безпристрасне ставлення до осіб протилежної статі, з відмовою від стереотипів та дискримінації за ознакою статі;

вікова толерантність – неупереджене ставлення до людей різного віку, уникнення узагальнень та стереотипів щодо вікових груп;

толорантність до невизначеності – сприйняття невизначених ситуацій без почуття дискомфорту, відкритість до різноманітних способів розв'язання проблем;

освітня толорантність – стосується ставлення в освітній сфері та повсякденному житті;

міжнаціональна толорантність – це позитивне ставлення до представників різних національностей, засноване на повазі до принципу «презумпції національної невинуватості»;

расова толорантність — це відсутність упередженого ставлення до представників інших рас;

релігійна толерантність — це відкрите та неупереджене ставлення до людей різних віросповідань і світоглядних переконань;

географічна толерантність – рівне ставлення до жителів різних регіонів, незалежно від міського чи сільського походження;

міжкласова толерантність – терпиме ставлення між людьми з різним рівнем матеріального достатку;

фізіологічна толерантність – повага до людей з обмеженими можливостями, хворобами або фізичними вадами;

політична толерантність — це терпиме ставлення до діяльності та поглядів різних політичних партій і рухів;

сексуально орієнтована толерантність – неупередженість щодо людей з різною сексуальною орієнтацією;

толрантність до маргінальних груп – ставлення до бездомних, ув'язнених, осіб із залежностями, таких як алкоголізм чи наркоманія.

Науковці розглядають толерантну поведінку як інтегральну рису особистості, що виявляється у відсутності або зниженій реакції на численні несприятливі фактори, з якими людина стикається у житті. Також зазначають, що толерантність охоплює три основні значення: стійкість, терпимість і допустиме відхилення. Основна відмінність у підходах науковців полягає в тому, що вони зосереджуються на різних аспектах толерантної поведінки, що зумовлено специфікою психологічних традицій, до яких вони належать.

Психологічними проблемами, з якими стикаються внутрішньо переміщені особи, активно займаються багато вітчизняних науковців, які провели численні дослідження. Серед сучасних дослідників, що вивчають проблеми ВПО, можна відзначити Афанасьєву Н., Балакіреву О., Боснюка В., Доронюк Т., Лефтерова В., Міхеєву О., Муромцеву Ю., Панченка О., Середу В., Старинську Т., Солодька А., Тімченка О. [3, 4, 8, 29, 38] та інших. Балакірева О. у своїх роботах, таких як «Спектр проблем вимушених переселенців в Україні: швидка оцінка ситуації та потреб» [3]

і «Оцінка потреб внутрішньо переміщених жінок та осіб похилого віку в Україні» [4], досліджувала основні проблеми та потреби різних категорій ВПО. О. Малиновська, У. Садова, С. Матковський, О. Міхеєв, В. Середа [25, 29, 30] займалися вивченням ситуацій, що виникають у внутрішньо переміщених осіб в Україні. Питання психологічної допомоги ВПО розглядали С. Максименко, З. Кісарчук, Я. Омельченко, Г. Лазос [18] та інші дослідники.

Феномен толерантності є критично важливим для розвитку суспільства в різних контекстах. Його значення виходить за межі простого прийняття інших; це активний процес, який потребує зусиль на рівні індивіда, спільноти та держави. За умов глобалізації та зростання різноманіття толерантність стає запорукою стабільності, прогресу та гармонії в суспільстві.

1.2. Складові компоненти толерантності особистості

Різні аспекти феномена толерантності досліджувалися у працях таких науковців, як Дж. Локк, Вольтер, В. О. Лекторський, Д. В. Зінов'єв, Р. Р. Валітов, М. Б. Хомяков, М. Уоцкер, Ю. А. Сорокін, Г. В. Ейгер, Я. Довгопола, О. Зарівна, Ю. В. Тодорцева, Л. Головатий, І. Бех та інші.

Толерантність особистості складається з кількох ключових компонентів, що взаємодіють між собою. Основні складові толерантності включають:

Когнітивний компонент – це здатність до сприйняття і розуміння різноманітності поглядів, переконань і культур. Він охоплює відкритість до нової інформації та готовність визнати існування різних точок зору без формування упереджених суджень.

Емоційний компонент – включає здатність до емпатії, емоційного розуміння та співпереживання. Цей компонент проявляється в здатності до позитивних емоційних реакцій на відмінності та сприяє формуванню готовності приймати інші погляди та особливості.

Поведінковий компонент – відображає зовнішні прояви толерантної поведінки, такі як повага до інших, терпимість і відсутність дискримінаційних дій. Це також включає готовність діяти відповідно до принципів толерантності, наприклад, уникати конфліктів на основі відмінностей.

Мотиваційний компонент – визначає внутрішні мотивації особистості, які спрямовують її на підтримку толерантної поведінки. Сюди належить прагнення до гуманістичних ідеалів, пошук гармонійних відносин і саморозвитку через прийняття інших.

Ціннісний компонент – стосується особистих цінностей та переконань, які сприяють формуванню толерантності. Це може бути повага до прав людини, рівності, справедливості та прагнення до соціальної гармонії.

У комплексі ці компоненти утворюють стійкий і гармонійний прояв толерантності, який сприяє конструктивній взаємодії та позитивному ставленню до інших людей незалежно від їхніх відмінностей.

Досліджуючи толерантність як ключовий чинник успішної адаптації внутрішньо переміщених осіб (ВПО), науковці зазначають, що толерантність охоплює не лише терпимість до інших культур, але також здатність до діалогу, відкритість і готовність до взаємодії з людьми, які мають інші погляди, переконання та спосіб життя. Взаємна толерантність з боку як місцевого населення, так і самих переселенців сприяє зменшенню соціальної напруги, усуненню бар'єрів для взаємодії та формуванню довіри між різними групами. Це допомагає ВПО адаптуватися до нових соціальних норм, звичаїв і культурних відмінностей, що знижує ризик конфліктів і сприяє стабільному співіснуванню у новому середовищі.

Я. Юрків та Д. Луканов розглянули труднощі, з якими стикаються ВПО, і шляхи їхньої успішної інтеграції у нове соціальне середовище [44]. О. Безкоровайна та І. Грішпун акцентують увагу на тому, що

толерантність є основним фактором, який забезпечує успішну міжкультурну комунікацію, зменшує соціальні конфлікти та сприяє гармонійному співіснуванню в іншокультурному середовищі [5, 13]. Л.С. Тарасюк підкреслює, що толерантність допомагає людям адаптуватися до зовнішніх змін під час криз, підтримуючи внутрішню рівновагу [40].

Толерантність можна розглядати як здатність індивіда чи групи приймати й поважати культурні, соціальні та релігійні відмінності, зберігаючи повагу до прав інших. Однак процес адаптації ВПО є двостороннім: він вимагає не тільки відкритості з їхнього боку, але й толерантного ставлення з боку місцевого населення. Толерантність у міжкультурному середовищі має вирішальне значення для зниження соціальної напруги та забезпечення успішного співіснування людей із різними світоглядами.

Психодіагностика допомагає виявити рівень готовності до культурного діалогу, адаптації та прийняття різних форм поведінки і цінностей. Особливу увагу слід приділити аналізу психологічних бар'єрів, таких як упередження, стереотипи або культурні шоки, які можуть перешкоджати адаптації. ВПО, які потрапляють до нових культурних умов, можуть зіткнутися з численними труднощами, оскільки вони змушені адаптуватися до нових норм, звичаїв і соціальних правил. Для успішної інтеграції ВПО та їхнього прийняття місцевими жителями необхідна взаємна толерантність, яка передбачає відкритість, готовність до співпраці й повагу до культурних відмінностей. Важливо також досліджувати рівень толерантності самих ВПО, оскільки їм потрібно долати власні стереотипи та страхи щодо місцевого населення.

Дослідження толерантності ВПО потребує застосування різних методів, які дозволяють як кількісно, так і якісно оцінити рівень їхньої адаптації до нового культурного середовища.

Отже, толерантність особистості є багатовимірним феноменом, що включає кілька взаємопов'язаних компонентів: когнітивний, емоційний

та поведінковий. Кожен із цих компонентів відіграє важливу роль у формуванні толерантної поведінки. Когнітивний компонент сприяє усвідомленню та прийняттю складності навколишнього світу і різноманітності поглядів, емоційний – допомагає впоратися з емоційною напругою і виявляти емпатію до інших, а поведінковий забезпечує зовнішнє вираження толерантності у взаємодії з оточуючими. Разом ці компоненти формують здатність до конструктивної, поважної та терпимої взаємодії, що сприяє гармонійним міжособистісним і міжгруповим відносинам у суспільстві.

1.3. Специфіка української толерантності

Термін «толерантність» з'явився в нашій країні відносно недавно, але його зміст має глибокі корені. У словниковому запасі наших предків були такі слова, як «терпимість» та «миролюбність», які відображали здатність уникати негативних реакцій і були зумовлені історичними умовами.

На території нашої країни мешкають люди різних національностей, кожна з яких має свої особливості духовно-культурного життя. З часом, завдяки соціальним, економічним та іншим взаємодіям, вони запозичили деякі елементи один в одного, які стали спільними для багатьох етнічних груп. При цьому, в основному, вони зберегли свою ідентичність. В результаті цих взаємин виникли глибокі соціальні уявлення про людей, залежно від етнічних, конфесійних, світоглядних та інших відмінностей, що неминуче призвело до формування стереотипів. Стереотипи можуть бути як позитивними, заснованими на повазі та визнанні чужих цінностей, так і негативними, які виникають з відчуження, презирства чи ненависті. Подолання стереотипів є складним і тривалим процесом.

Толерантність є першим кроком не лише до запобігання, а й до подолання стереотипів. Діалог і безпосередній контакт є найкращими джерелами інформації про інших, реальними шляхами для духовного та

культурного зближення, а також інструментами для вирішення різних проблем. Крім того, це відкритість до міжкультурного спілкування, яка базується на повазі до особливостей інших, тобто до їх ідентичності.

Дослідженням української толерантності займалися численні науковці та дослідники з різних галузей, таких як історія, соціологія, культурологія та психологія. Серед них виділяється О. Кісь — антрополог й історик, яка досліджує гендерні питання, культуру та національну ідентичність. Її праці допомагають зрозуміти вплив історичних і соціокультурних факторів на формування українського суспільства та його ставлення до різних соціальних груп [19].

Окрім цього, значний внесок у дослідження толерантності зробили соціологи Є. Головаха та Н. Паніна, які аналізували українське суспільство в контексті соціальних змін та взаємодії між різними етнічними й соціальними групами. Ці дослідження допомагають краще зрозуміти, як формувалася культура толерантності в Україні, зокрема з огляду на багатонаціональність та різноманітні культурні впливи [42].

Вагомий внесок у дослідження толерантності зробила С. Яланська, яка вивчала вплив виховання, освіти та соціальної взаємодії на формування толерантної поведінки серед українців. У своїх дослідженнях вона аналізує поняття толерантності в контексті сучасної освіти, вплив соціокультурних факторів на формування толерантного середовища в школах; визначає ролі нового українського закладу освіти в розвитку толерантності серед учасників освітнього процесу; пропонує застосування психологічних методів і технологій для створення толерантного середовища, включаючи інтерактивні форми навчання, моделі виховання толерантності, які можуть бути впроваджені у навчальний процес; підкреслює важливість створення толерантного середовища для розвитку соціальної згуртованості та гармонії в суспільстві [45].

Українська толерантність має свої особливості, що сформувалися під впливом історичних, культурних та соціальних чинників. Основні риси, які визначають специфіку української толерантності, включають:

історичну витривалість (протягом століть українці стикалися з різними формами пригноблення, збереженням своєї ідентичності під впливом інших культур і держав, що сприяло формуванню терпимості до різних точок зору та вірувань, а також гнучкості у прийнятті змінних обставин);

полікультурність та багатонаціональність (Україна завжди була домівкою для численних етнічних і релігійних груп, що сприяло розвитку толерантності до культурних і світоглядних відмінностей, українці звикли до багатомовності та різних культурних традицій, що породжує повагу до «іншого»);

релігійну толерантність (українське суспільство характеризується різноманітністю конфесій і високим рівнем релігійної свободи, толерантність до релігійних відмінностей укорінена в традиціях, що дозволяє співіснувати представникам різних віросповідань і підтримувати мирні міжконфесійні відносини);

повагу до людської гідності та свободи (толерантність в Україні відзначається прагненням до поваги прав людини та індивідуальної свободи, які стали особливо важливими в умовах національного відродження та європейської інтеграції, що породжує неприйняття дискримінації за ознаками статі, національності, мови, сексуальної орієнтації);

гостинність та взаємодопомогу (українська культура цінує гостинність і відкритість до інших, що сприяє доброзичливому і толерантному ставленню до нових людей та ідей. Цей аспект особливо виражений у громадському житті, де цінуються взаємодопомога і підтримка спільнот).

Загалом, науковці досліджують толерантність не лише як соціальне явище, а й як психологічний процес, що формується в багатокультурному середовищі, яке характерне для України.

Поняття толерантності в Україні має глибокі корені та багатогранний характер. В історичному контексті терміни, пов'язані з терпимістю та миролюбністю, відображають зусилля українського народу уникнути конфліктів і зберегти свою ідентичність у різноманітних соціокультурних умовах. Сьогодні, в умовах багатонаціональності, толерантність стає не лише необхідністю, а й важливим елементом суспільної злагоди, що сприяє розвитку взаємоповаги та співпраці між різними етнічними і культурними групами.

Сучасні дослідження вчених, таких як О. Кісь, Є. Головаха, Н. Паніна та С. Яланська, демонструють, що толерантність в Україні формується під впливом історичних, культурних, соціальних та психологічних чинників. Вони підкреслюють важливість виховання толерантності в освітньому процесі, що є критично важливим для формування нового покоління, здатного до співіснування в багатокультурному середовищі. Освіта, як зазначає С. Яланська, має стати інструментом не лише передачі знань, а й розвитку соціальної згуртованості, що дозволяє уникати стереотипів і запобігати конфліктам.

Специфіка української толерантності полягає в її історичній витривалості, полікультурності, релігійній різноманітності, повазі до людської гідності та свободі, а також виявленні гостинності та взаємодопомоги. Ці характеристики формують основу для здорового соціального середовища, де різноманітність не лише визнається, а й цінується. Важливо, що толерантність в Україні не є статичним поняттям, а динамічним процесом, що постійно адаптується до нових викликів і реалій.

Отже, ефективна реалізація толерантності в українському суспільстві вимагає комплексного підходу, включаючи освітні ініціативи,

культурні обміни та активний діалог між різними соціальними групами. Лише через усвідомлення важливості толерантності та її втілення в щоденне життя ми зможемо побудувати суспільство, яке прагне до миру, порозуміння та справедливості для всіх своїх членів.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ВПО ЯК ІНТЕРАКТИВНОЇ ВЛАСТИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ

2.1. Огляд та обґрунтування методик емпіричного дослідження

Для дослідження толерантності внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в умовах інокультурного простору ми використовували такі

методики, як анкетування для визначення рівня толерантності, Шкала депресії Бека, Шкала тривоги Бека, Шкала безнадійності Бека, експрес-тест «Індекс толерантності», оскільки вони комплексно оцінюють важливі аспекти психоемоційного стану, які впливають на адаптацію і толерантність в умовах нового культурного середовища.

Ефективним способом збору інформації про ставлення ВПО до нових соціальних і культурних умов є анкети.

Ми розробили анкету для визначення рівня толерантності та особистого досвіду ВПО в інокультурному середовищі, яка включала три блоки питань: демографічні дані (вік, стать, рівень освіти, термін переселення), оцінка досвіду взаємодії з місцевими жителями, рівень комфорту та стресу у новому середовищі. Отримана інформація дозволяє оцінити ступінь сприйнятливості та відкритості до інших культур, релігій, етнічних груп і соціальних норм. У контексті інокультурного простору, це важливий показник того, наскільки ВПО готові прийняти культурну різноманітність та адаптуватися до нових умов. Рівень толерантності визначає, наскільки легко ВПО інтегруються в нове суспільство, встановлюють нові соціальні зв'язки та приймають норми іншої культури.

Анкета, спрямована на визначення рівня толерантності та особистого досвіду внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в інокультурному середовищі, має значну цінність з кількох причин: дозволяє зібрати дані про конкретні потреби ВПО, їхні переживання та виклики, з якими вони стикаються в новому середовищі. Це допомагає зрозуміти, які аспекти адаптації потребують особливої уваги; виміряти рівень толерантності учасників до місцевого населення та їх готовність до міжкультурної взаємодії. Це може допомогти виявити позитивні чи негативні стереотипи, які можуть впливати на соціальну інтеграцію. Результати анкетування можуть дати уявлення про те, як ВПО сприймають місцеву культуру і навпаки. Це може сприяти розвитку

стратегій для покращення міжкультурної комунікації. Дані, отримані з анкети, можуть слугувати основою для розробки політик і програм, спрямованих на підтримку ВПО. Це може включати рекомендації для місцевих органів влади та неурядових організацій. Залучення ВПО до заповнення анкети може сприяти їхньому відчуттю причетності до нового середовища, що в свою чергу позитивно вплине на їх адаптацію та інтеграцію в місцеву громаду.

Загалом, анкета є цінним інструментом для отримання всебічної інформації про досвід ВПО в інокультурному середовищі та може стати основою для формування більш толерантного і підтримуючого середовища.

Шкала тривоги Бека (The Beck Anxiety Inventory, або BAI) — це інструмент, розроблений Аароном Беком для первинного виявлення та оцінки рівня тривожності у респондентів. Вона складається з 21 пункту, кожен з яких описує характерний симптом тривоги, що може мати як психологічний, так і фізіологічний прояв. Респонденти оцінюють кожен симптом за шкалою від 0 (відсутність стурбованості) до 3 балів (високий рівень стурбованості). Ця методика є зручним інструментом для попередньої діагностики тривожних розладів у широкого кола людей, віком від 14 років до літніх. Підсумковий результат визначається шляхом додавання балів за всі пункти.

Шкала тривоги Бека (Beck Anxiety Inventory, BAI) — це ефективний інструмент, розроблений Аароном Беком, який використовується для первинного виявлення та оцінки рівня тривожності у респондентів. Методика складається з 21 пункту, кожен з яких описує характерний симптом тривоги, що може проявлятися як у психологічному, так і у фізіологічному плані. Респонденти оцінюють кожен симптом за шкалою від 0 (відсутність стурбованості) до 3 балів (високий рівень стурбованості). Сумарний бал визначає загальний рівень тривожності, що

дозволяє виявити людей, які потребують подальшої психологічної підтримки.

Високий рівень тривожності може значно ускладнити процес адаптації ВПО в новому інокультурному середовищі. Коли особа відчуває тривогу, вона може бути менш готовою приймати нові ідеї, культурні норми та цінності, що може знизити рівень толерантності до інших культур.

Тривожність може викликати напруженість у соціальних взаємодіях. Люди, які страждають від тривоги, можуть ставати більш замкнутими, уникати контактів або реагувати на спілкування з недовірою. Це може призводити до конфліктів, оскільки вони можуть сприймати нейтральні чи позитивні наміри інших як загрозу.

Тривожність може сприяти формуванню упереджень і стереотипів. Особи, які переживають сильний стрес або тривогу, можуть схильні до спрощеного сприйняття інших, що заважає формуванню толерантного ставлення. Вони можуть частіше звертатися до негативних стереотипів, що, в свою чергу, підсилює бар'єри у міжкультурних стосунках.

Використання Шкали тривоги Бека дозволяє не лише визначити рівень тривожності, а й оцінити, як цей рівень впливає на сприйняття іншої культури. Це особливо важливо для ВПО, які намагаються інтегруватися в нове середовище, оскільки їх тривога може суттєво вплинути на їхню здатність приймати та взаємодіяти з новими людьми.

Розуміння зв'язку між тривожністю та толерантністю дозволяє створювати цільові програми підтримки, які можуть зменшити тривожність і підвищити рівень толерантності. Це може включати групи підтримки, психотерапію, тренінги з міжкультурної комунікації та інші ресурси, що допоможуть ВПО адаптуватися до нових умов.

Таким чином, Шкала тривоги Бека не лише є інструментом для діагностики тривожних розладів, але й має важливе значення для розуміння соціальних та культурних процесів, що відбуваються в

інокультурному просторі. Оцінка тривожності може суттєво вплинути на толерантність ВПО та їхню здатність сприймати інші культури без упереджень, сприяючи створенню більш гармонійного суспільства.

Шкала депресії Бека (Beck Depression Inventory, BDI) — це методика, розроблена Аароном Беком у 1961 році, яка дозволяє оцінити ступінь депресії у респондентів. Вона містить 21 твердження, що описують різні симптоми депресії, які допомагають визначити їх вираженість. Оцінка кожного симптома проводиться за шкалою від 0 (відсутність проблеми) до 3 балів (значна стурбованість симптомом). Загальний бал може варіюватися від 0 до 63, де нижчі значення свідчать про краще емоційне самопочуття.

Депресивні стани є поширеними серед внутрішньо переміщених осіб (ВПО) через стрес, пов'язаний із вимушеною міграцією, втратою стабільності та знайомого оточення. Депресія може ускладнити процес адаптації до нового середовища, зменшуючи готовність особи до взаємодії з новими культурами та спільнотами, призвести до соціальної ізоляції, що обмежує можливості ВПО для спілкування з місцевими жителями. Це може зменшити толерантність, оскільки людина не матиме змоги особисто познайомитися з представниками інших культур і зрозуміти їхню ідентичність.

Особи, що страждають від депресії, можуть мати більш негативний погляд на світ та на інших людей. Це може призводити до формування стереотипів і упереджень щодо представників інших культур і погіршувати міжкультурну взаємодію, знизити рівень емпатії та співпереживання, що важливо для формування толерантності. Коли людина зосереджена на власних проблемах, їй важче усвідомлювати та приймати труднощі інших. Виявлення депресивних симптомів за допомогою BDI може допомогти в ідентифікації ВПО, які потребують психосоціальної підтримки. Це важливо для розробки програм, які

допоможуть не лише полегшити депресивні симптоми, але й сприяти формуванню більш толерантного ставлення до інших культур.

Оцінка депресивних станів дозволяє виявити бар'єри, які заважають ВПО інтегруватися в нове середовище. Розуміння цього взаємозв'язку може сприяти розробці програм, які заохочують соціальну взаємодію, культивують повагу до культурних відмінностей і підтримують емоційне благополуччя.

Загалом, Шкала депресії Бека є важливим інструментом для вивчення психоемоційного стану ВПО і його впливу на міжкультурну взаємодію. Оцінка депресивних симптомів не лише допомагає зрозуміти індивідуальні переживання, але й підкреслює необхідність забезпечення підтримки, що сприятиме розвитку толерантності та кращій інтеграції в нове суспільство.

Шкала безнадійності Бека (Beck Hopelessness Inventory, BHI) вимірює рівень негативного сприйняття майбутнього у підлітків і дорослих. Її розробили Аарон Бек та його колеги в Центрі когнітивної терапії Медичної школи Університету Пенсільванії (США). Методика базується на когнітивній теорії психічних процесів, зокрема депресії, яка виникає внаслідок когнітивних помилок. Автори спиралися на концепцію Stotland, згідно з якою безнадійність є системою когнітивних схем, що характеризуються негативними очікуваннями щодо майбутнього. Люди з високим рівнем безнадійності вважають, що в їхньому житті все піде неправильно, вони не досягнуть успіху або своїх цілей, і їхні проблеми залишаться нерозв'язаними.

Шкала безнадійності Бека (Beck Hopelessness Scale, BHS) є психологічним інструментом, що містить 20 тверджень, на які респонденти відповідають, погоджуючись або не погоджуючись з кожним з них. Ця методика розроблена для вимірювання рівня безнадійності, яка часто асоціюється з депресивними розладами та негативними очікуваннями щодо майбутнього.

Основні аспекти шкали включають:

Оцінку безнадійності: Шкала дозволяє фіксувати рівень безнадійності респондентів, що є важливим для розуміння їхнього психоемоційного стану. Високі бали на шкалі можуть свідчити про відчуття безвиході та відсутність перспектив, що може негативно впливати на якість життя особи.

Індикатор ризику суїцидальних намірів: Методика слугує непрямим індикатором ризику суїцидальних намірів. Респонденти, які демонструють високу безнадійність, можуть бути більш вразливими до суїцидальних думок та спроб, особливо якщо вони мають історію депресії або попередніх спроб самогубства.

Клінічне використання: Шкала безнадійності Бека широко використовується в клінічній практиці для оцінки психічного стану пацієнтів. Психологи та психіатри використовують її для виявлення пацієнтів, які потребують додаткової підтримки та втручання.

Дослідження зв'язків: Цей інструмент також може бути використаний у дослідженнях, що вивчають зв'язки між безнадійністю, депресією, тривогою та іншими психічними станами. Це допомагає виявляти ризикові фактори, які можуть впливати на психічне здоров'я.

Можливості втручання: Результати, отримані за допомогою шкали, можуть слугувати основою для розробки інтервенційних програм. Виявлення високого рівня безнадійності дозволяє вчасно надати пацієнтам необхідну підтримку, психологічну терапію або медикаментозне лікування.

Адаптація до різних контекстів: Шкала може бути адаптована для використання в різних соціальних та культурних контекстах, що робить її універсальним інструментом для дослідження безнадійності в різних групах населення.

Таким чином, методика «Шкала безнадійності Бека» (BHS) дає можливість оцінити рівень песимістичних поглядів на майбутнє та

відчуття безвиході, які можуть виникати у ВПО через вимушене переселення та адаптацію до нових культурних умов. Почуття безнадійності може суттєво знижувати мотивацію до інтеграції та взаємодії з іншими культурними групами, негативно впливаючи на рівень толерантності. Оцінка цього стану є важливою, оскільки висока безнадійність може посилювати негативне ставлення до інших культур і погіршувати здатність до конструктивної міжкультурної взаємодії.

Автори методики «Індекс толерантності» визначають етнічну толерантність як ставлення людини до представників інших етнічних груп і способи взаємодії між культурами. Соціальну толерантність вони трактують як толерантне або нетолерантне ставлення до різних соціальних груп, таких як меншини, злочинці, чи люди з психічними захворюваннями, а також як особисте ставлення до соціальних процесів. Толерантність як рису особистості автори розглядають через індивідуальні характеристики, переконання й установки, які мають значний вплив на сприйняття людиною навколишнього світу.

Експрес-тест «Індекс толерантності» є цінним інструментом для оцінки рівня толерантності респондентів до різних соціальних і культурних груп. Ця методика особливо важлива для внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які опинилися в інокультурному середовищі, оскільки їхня толерантність безпосередньо впливає на успішність адаптації, формування нових соціальних зв'язків та здатність приймати інші культурні норми й цінності.

Методика дозволяє виміряти, наскільки ВПО готові інтегруватися в нове середовище, враховуючи культурну різноманітність. Це важливо, оскільки толерантність є ключовим фактором, що сприяє успішному спілкуванню і взаємодії з представниками інших культур.

Індекс толерантності допомагає виявити можливі упередження чи стереотипи, що можуть перешкоджати позитивній інтеграції ВПО. Це

дозволяє розробити спеціалізовані програми підтримки, які сприятимуть подоланню таких бар'єрів.

Результати тесту можуть слугувати основою для психосоціальної підтримки. Якщо ВПО виявляють низький рівень толерантності, можна організувати тренінги або семінари, спрямовані на підвищення обізнаності про культурну різноманітність та розвиток навичок міжкультурної комунікації.

Методика дозволяє проводити повторні вимірювання, що допомагає відстежувати прогрес у підвищенні рівня толерантності протягом часу. Це може бути корисним для оцінки ефективності програм адаптації та соціальної інтеграції.

Експрес-тест «Індекс толерантності» є швидким і легким у застосуванні, що робить його доступним для широкого кола респондентів, включаючи ВПО. Це дозволяє проводити масштабні дослідження з високою швидкістю.

Методика може бути адаптована до різних соціокультурних контекстів, що робить її універсальною для використання в різних регіонах і середовищах.

За допомогою отриманих даних можна визначити конкретні сфери, де потрібні втручання, наприклад, у відносинах між ВПО та місцевими жителями або в процесах міжкультурної комунікації.

Результати тесту можуть стати основою для організації діалогів та обговорень між різними культурними групами, що сприяє розвитку взаєморозуміння і зменшенню напруги.

Отже, експрес-тест «Індекс толерантності» є цінним і ефективним інструментом для оцінки та розвитку толерантності серед ВПО в інокультурному середовищі. Його використання може суттєво сприяти успішній адаптації, інтеграції та формуванню гармонійних відносин між різними соціальними і культурними групами.

Таким чином, вибір зазначених методик обґрунтований необхідністю комплексного підходу до вивчення психоемоційного стану внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та його впливу на їхню толерантність і здатність до адаптації в інокультурному середовищі. Використання Шкал Бека, які включають оцінку депресії, тривожності та безнадійності, дозволяє виявити ключові психологічні проблеми, що можуть заважати ефективній інтеграції ВПО в нове соціокультурне середовище.

Включення різних методик забезпечує всебічне розуміння психоемоційного стану ВПО. Наприклад, високий рівень тривожності або депресії може значно ускладнювати соціальну взаємодію та сприйняття інших культур. Оцінка цих аспектів допомагає виявити індивідуальні потреби та проблеми, з якими стикаються ВПО.

Шкали Бека допомагають виявити не лише клінічні симптоми, але й соціальні та культурні бар'єри, що виникають у процесі адаптації. Це може включати страхи, пов'язані з новими соціальними контактами, або стереотипи, що заважають формуванню толерантного ставлення до представників інших культур.

Індекс толерантності, у свою чергу, дозволяє оцінити готовність ВПО до сприйняття культурних відмінностей. Ця методика дає можливість виявити, наскільки особи готові взаємодіяти з представниками інших культур, що є критично важливим для успішної адаптації.

Комбіноване використання цих методик створює інформаційну основу для розробки цілеспрямованих програм підтримки. Наприклад, якщо результати свідчать про високий рівень депресії, це може вимагати термінового психосоціального втручання, тоді як низька толерантність може свідчити про потребу в культурних тренінгах.

Застосування цих методик на різних етапах адаптації дозволяє відстежувати зміни в психоемоційному стані ВПО та рівні їхньої

толерантності. Це дає змогу оцінити ефективність впроваджених заходів та коригувати їх відповідно до отриманих результатів.

Вибір цих методик також сприяє формуванню цілісного підходу до вивчення та підтримки ВПО, адже інтеграція психоемоційного та соціокультурного аспектів є критично важливою для розробки ефективних стратегій адаптації.

Отже, комплексне використання Шкал Бека та Індексу толерантності дозволяє не лише виявити поточний стан ВПО, але й створити сприятливі умови для їхньої адаптації в новому середовищі, що, в свою чергу, сприяє соціальній гармонії та взаєморозумінню в суспільстві.

2.2 Характеристика вибірки та етапів дослідження толерантності ВПО в умовах нового середовища

У дослідженні брали участь внутрішньо переміщені особи (ВПО) жіночої статі віком від 35 до 60 років. Такий вибір учасників дозволяє врахувати широкий спектр життєвих досвідів і соціальних ролей, які можуть впливати на процеси адаптації та рівень толерантності.

Учасниці представляють різні регіони України, які перемістилися до Чортківської громади Тернопільської області. Це забезпечує можливість вивчити їх адаптацію до нових соціально-культурних умов, зокрема, до змін у звичному оточенні та способі життя. Вибірка є різноманітною за соціальним статусом, включаючи професійний склад, освітній рівень та сімейний стан. Це дозволяє оцінити, як різні фактори впливають на рівень толерантності та взаємодію з новим середовищем.

Дослідження проводилося упродовж липня-серпня 2024 року. Усі респонденти перебувають у новому середовищі більше двох років, що забезпечує достатній час для формування нових соціальних зв'язків та адаптації до місцевих умов.

На підготовчому етапі були чітко сформульовані мета та завдання дослідження, а також визначена основна гіпотеза, що стосується рівня толерантності ВПО та факторів, які на нього впливають. Для цього була підібрана теоретична база, що включала літературу з психології, соціології та культурології.

На емпіричному етапі було обрано інструменти для вимірювання рівня толерантності. Це включало анкетування, а також методики, такі як «Шкала тривоги Бека», «Шкала депресії», «Шкала безнадії Бека» та експрес-тест «Індекс толерантності». Метою цих інструментів було отримання даних про рівень толерантності, ставлення до місцевого населення та готовність до міжкультурної взаємодії з представниками різних соціальних груп серед ВПО.

Отримані дані були проаналізовані та оброблені для оцінки рівня толерантності, а також виявлення факторів, що впливають на адаптацію. У процесі аналізу були визначені ключові бар'єри, які виникають під час адаптації та міжкультурної взаємодії, що можуть ускладнювати інтеграцію ВПО в нове середовище.

На етапі формулювання висновків було виявлено основні закономірності щодо рівня толерантності ВПО в умовах нового середовища та їх взаємодії з місцевим населенням. Це дозволяє не лише зрозуміти ситуацію, а й розробити рекомендації для покращення умов адаптації та сприяння толерантності у багатокультурному середовищі.

2.3. Аналіз та інтерпретація результатів психодіагностичних методик дослідження

Анкета, спрямована на визначення рівня толерантності та особистого досвіду внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в інокультурному середовищі, охоплювала широкий спектр питань, які

стосуються сприйняття культурних відмінностей, готовності до інтеграції, а також суб'єктивних уявлень респондентів про ставлення місцевого населення до них. Такий комплексний підхід дозволяє отримати детальну картину того, як ВПО відчують себе в новому соціальному контексті та які чинники можуть впливати на їхню адаптацію.

Результати анкетування виявили, що 65% респондентів відчують напругу під час спілкування з представниками приймаючого населення. Це свідчить про значний рівень тривоги, який ВПО переживають у соціальних взаємодіях, що може суттєво вплинути на їхню здатність інтегруватися в нове середовище. Основними причинами виникнення непорозумінь, які вказували респонденти, були культурні відмінності та мовний бар'єр, зокрема спілкування російською мовою, що також відображає складність міжкультурної комунікації.

Ці дані свідчать про те, що ВПО стикаються з певними бар'єрами в комунікації, які ускладнюють їхню інтеграцію в нове середовище. Культурні відмінності можуть впливати на сприйняття й розуміння міжособистісних взаємодій. Наприклад, відмінності в традиціях, соціальних нормах і звичаях можуть призводити до нерозуміння або навіть конфліктів, що, у свою чергу, знижує рівень довіри та відкритості у спілкуванні.

Підтримка адаптаційних процесів для ВПО є критично важливою. Організація культурних заходів, спрямованих на обмін досвідом між місцевим населенням і ВПО.

Такі культурні ініціативи сприятимуть розвитку взаєморозуміння і толерантності в суспільстві. Вони можуть допомогти побудувати мости між різними групами, зменшуючи стереотипи і упередження, що виникають у результаті незнання. Це не лише покращить психоемоційний стан ВПО, але й створить сприятливі умови для формування

гармонійного суспільства, де культурна різноманітність сприймається як багатство, а не як проблема.

Таким чином, результати анкетування не лише підкреслюють існуючі проблеми в адаптації ВПО, але й вказують на важливість підтримки та організації заходів, які можуть сприяти їхньому успішному інтегруванню та формуванню толерантного суспільства.

За результатами методики «Шкала тривоги Бека» ортимані наступні результати:

Таблиця 2.1

Відсоткові показники рівня вираження тривоги за «Шкалою тривоги Бека»

	Рівні вираження тривоги		
	низький	середній	високий
ВПО	25%	35%	40%

На основі результатів дослідження можна зробити висновок, що серед внутрішньо переміщених осіб (ВПО) переважають середні та високі рівні тривожності, що свідчить про поширеність тривожних розладів у цій групі. Стрес, спричинений раптовою зміною місця проживання, має тривалий негативний вплив на психофізіологічний стан людини. Цей стрес може бути викликаний багатьма факторами, такими як невизначеність у майбутньому, втрата соціальних зв'язків, а також труднощі в пристосуванні до нових умов життя.

З часом ВПО все більше відчують негативні наслідки для психічного здоров'я, зокрема зростає як особистісна, так і ситуативна тривожність. Взаємодія з тригерами, такими як повітряні тривоги, звуки вибухів і новини з зон бойових дій, призводить до значного зростання тривожності. Ці фактори можуть постійно нагадувати про пережиті травми, що ускладнює процес емоційної адаптації до нової реальності. Це може викликати панічні настрої, нервові зриви та інші психічні розлади, які впливають на здатність ВПО взаємодіяти з оточенням.

Такі прояви тривоги значно ускладнюють процес адаптації ВПО до нових соціальних умов. Відчуття безпорадності і постійної небезпеки посилює їхню уразливість, що, в свою чергу, знижує толерантність до стресу та труднощів. Зниження толерантності може проявлятися у формі агресії, ізоляції або надмірної чутливості до навколишніх ситуацій. ВПО можуть уникати соціальних взаємодій, що призводить до ще більшої соціальної ізоляції та погіршення їхнього психоемоційного стану.

Тому важливо враховувати ці аспекти при наданні психологічної допомоги. Своєчасне втручання може зменшити негативні наслідки тривожних розладів і покращити їхнє психоемоційне благополуччя. Психологічна підтримка може включати індивідуальне консультування, групові заняття, тренінги з подолання стресу та навчання навичкам адаптації. Такі заходи не лише полегшать симптоми тривожності, але й допоможуть ВПО розвивати нові стратегії подолання, які підвищують їхню стійкість у складних ситуаціях.

Таким чином, підтримка ВПО у подоланні тривожності може сприяти підвищенню їхньої толерантності до стресу та покращенню якості життя в нових умовах. Важливо розробити програми, які б включали компоненти не лише психоемоційної підтримки, але й соціальної інтеграції. Наприклад, залучення ВПО до різних соціальних та культурних заходів може створити умови для формування нових зв'язків і спільнот, що, у свою чергу, допоможе зменшити відчуття ізоляції та тривожності.

За результатами методики «Шкала депресії Бека» були отримані наступні результати.

Таблиця 2.2

Відсоткові показники рівня вираження депресії за «Шкалою депресії Бека»

	Рівні вираження депресії
--	--------------------------

	низький	середній	високий
ВПО	20%	35%	45%

У групі респондентів переважають результати, що вказують на середній та високий рівень вираженості депресивних ознак. Середній рівень депресії може вважатися очікуваним і навіть природним у контексті сьогоденної ситуації та умов воєнного стану, оскільки переживання стресу і тривоги є нормальними реакціями на надзвичайні обставини. Однак високий рівень депресії є тривожним сигналом, який свідчить про суттєві порушення в нормальному функціонуванні організму. Депресія має комплексний характер, проявляючись не лише на психологічному, а й на фізіологічному рівні, що може призвести до серйозних наслідків для загального здоров'я людини.

Внутрішньо переміщені особи (ВПО) становлять особливо вразливу категорію населення, оскільки їхнє становище значно підвищує ризик розвитку депресивних станів. Полишення домівки, вимушена евакуація, постійна загроза життю, непередбачуваність майбутнього та особиста невизначеність формують постійний стресовий фон. Цей стрес негативно впливає на психофізіологічне здоров'я, створюючи умови для розвитку різних психічних розладів. Депресія, у свою чергу, може бути не лише наслідком стресу, але й додатковим фактором, що ускладнює адаптацію ВПО в новому середовищі.

Важливим є також те, що депресія часто має фізіологічні прояви, такі як порушення сну, зміни в апетиті, втрата енергії, хронічна втома та інші симптоми, які значно погіршують якість життя. Для ВПО ці прояви можуть посилюватися через труднощі адаптації до нових соціальних умов, відсутність стабільності та підтримки. Наприклад, незнайомі соціальні норми, мовні бар'єри і відсутність мережі підтримки можуть призвести до ізоляції, що, в свою чергу, погіршує психоемоційний стан.

Ці фактори роблять ВПО ще більш вразливими до розвитку депресивних розладів. Тому важливо своєчасно виявляти такі стани та забезпечувати відповідну психологічну і медичну підтримку. Професійна психологічна допомога може включати терапію, групи підтримки та соціальні програми, що сприяють інтеграції ВПО в нове середовище. Також важливими є програми медичної допомоги, які можуть охоплювати лікування фізіологічних симптомів депресії, таких як медикаментозна терапія для покращення сну та загального фізичного стану.

Своєчасне втручання може мінімізувати наслідки депресії і допомогти людям повернутися до нормального життя. Створення умов для соціальної інтеграції, доступу до ресурсів і підтримки може істотно покращити якість життя ВПО, зменшуючи їхнє відчуття ізоляції і безвиході. Завдяки цьому вони зможуть не лише справитися з депресивними станами, але й відновити свою активність у суспільстві, покращуючи власне емоційне та фізичне благополуччя.

За результатами методики «Шкала безнадійності Бека» були отримані наступні результати

Таблиця 2.3

**Відсоткові показники рівня вираження безнадійності за
«Шкалою безнадійності Бека»**

	Рівні вираження безнадійності			
	не виявлено	низьки й	середн ій	високи й
ВПО	0%	30%	35%	35%

У дослідженні виявлено, що 30% опитуваних внутрішньо переміщених осіб (ВПО) демонструють низький рівень безнадійності. Ця категорія людей характеризується здатністю долати життєві труднощі, не

піддаючись розпачу. Вони проявляють високу внутрішню стійкість і оптимізм, спираючись на свої внутрішні ресурси, а також на досвід, здобутий у процесі подолання попередніх викликів. Їхня активна позиція щодо життя дозволяє їм адаптуватися до нових умов, шукати можливості для розвитку і підтримувати позитивні соціальні зв'язки, що, безумовно, сприяє їхньому емоційному благополуччю.

35% респондентів мають середній рівень безнадії. Ці особи перебувають у стані прикордонної невизначеності: хоча вони ще не впали в повний розпач, їхня впевненість у собі та в майбутньому поступово зменшується. Вони продовжують вести звичне життя і взаємодіяти з оточенням, але зіштовхуються з усе більшими труднощами, що вказує на втрату життєвих ресурсів і витримки. Цей стан може бути наслідком постійного стресу та нестабільності, з якими їм доводиться мати справу. Вони можуть відчувати, що їхні зусилля не приносять бажаного результату, що підсилює почуття невизначеності та страху щодо майбутнього.

Ще 35% ВПО демонструють високий рівень безнадії. Ці люди відчують сильну зневіру в собі, у житті та в майбутньому. Високий рівень безнадії може бути наслідком негативного досвіду, який не було належно опрацьовано. Цей стан призводить до серйозних психологічних і навіть фізіологічних проблем. Вони можуть стикатися з тривожністю, депресією та іншими психічними розладами, що тільки поглиблює їхню безнадійність. Як наслідок, їхнє фізичне здоров'я також може страждати, проявляючись у вигляді хронічної втоми, порушень сну, зниження апетиту та інших соматичних симптомів.

Такі прояви безнадії взаємодіють між собою, подібно до снігової кулі, накопичуючи негативні наслідки. Високий рівень безнадії може призвести до ізоляції, відчуження та відмови від соціальної взаємодії, що ще більше ускладнює їхню адаптацію до нових умов. У цей момент особливо важливо надати підтримку та створити умови для реабілітації.

Це може включати психологічну допомогу, програми соціальної інтеграції та заходи, які сприятимуть відновленню віри у власні сили. Тільки через системну підтримку та розвиток механізмів подолання можна поліпшити психоемоційний стан ВПО і допомогти їм повернутися до активного життя.

Загалом, рівень безнадії серед ВПО суттєво впливає на їхню толерантність до труднощів, оскільки здатність справлятися з викликами життя та адаптуватися до нових обставин прямо залежить від внутрішньої стійкості та наявності підтримки.

Експрес-тест «Індекс толерантності» визначає етнічну толерантність як ставлення людини до інших етнічних груп і способи міжкультурної взаємодії. Соціальна толерантність, в свою чергу, розглядається як ставлення до різних соціальних груп, таких як меншин, злочинці та особи з психічними розладами, а також особисті установки щодо соціальних процесів. Толерантність як риса особистості виявляється через індивідуальні особливості, переконання й установки, які суттєво формують світосприйняття.

Дослідження різних проявів толерантності показало, що показники за шкалами «етнічна толерантність» і «соціальна толерантність» перебувають на середньому рівні, тоді як «толерантність як риса особистості» досягає високих значень. Загальний «індекс толерантності» склав від 61 до 99 балів, що свідчить про наявність як толерантних, так і інтолерантних рис у поведінці ВПО. У деяких соціальних ситуаціях вони проявляють толерантність, тоді як в інших можуть виявляти інтолерантність.

Рівень толерантності ВПО може бути пов'язаний з їхніми індивідуальними психологічними характеристиками, такими як відкритість до нового досвіду, емпатія та гнучкість мислення. Особи, які є більш відкритими та адаптивними, зазвичай легше справляються з новими культурними умовами та краще сприймають відмінності. Однак

ВПО можуть зіткнутися з культурним шоком, викликаним різницею в традиціях, нормах поведінки та соціальних очікуваннях, що може призвести до почуттів тривоги, дезорієнтації та навіть відторгнення нового середовища.

Додатковими ускладненнями можуть стати стереотипи або упередження щодо приймаючого суспільства, які заважають адаптації ВПО. Також, упереджене ставлення з боку місцевого населення може створювати додаткові бар'єри для інтеграції. Важливим чинником успішної адаптації є соціальна підтримка з боку місцевих жителів, державних установ та громадських організацій. Така підтримка допомагає подолати бар'єри та сприяє розвитку толерантності з обох сторін, полегшуючи процес взаєморозуміння і адаптації в новому середовищі.

2.4 Рекомендації для покращення адаптації ВПО в інокультурному просторі

Адаптація внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в інокультурному просторі є важливим завданням для забезпечення їхнього успішного інтегрування в нове середовище. Ось кілька рекомендацій, які можуть допомогти в цьому процесі:

1. Інформаційна підтримка: створити або покращити інформаційні центри, які надаватимуть ВПО актуальну інформацію про доступні ресурси, послуги, правові аспекти та культурні особливості нового регіону; організувати безкоштовні або недорогі мовні курси, щоб полегшити спілкування з місцевими жителями.

2. Соціальна інтеграція (волонтерські програми): створити програми, які залучають місцевих жителів як волонтерів для підтримки ВПО, проведення спільних заходів та культурних обмінів (організувати фестивалі, ярмарки та інші культурні заходи, де ВПО можуть представляти свою культуру, а місцеві жителі — свою).

3. Психосоціальна підтримка: заснувати групи підтримки для внутрішньо переміщених осіб, де вони можуть обмінюватися досвідом та отримувати психологічну допомогу; забезпечити доступ до професійних психологів та соціальних працівників, які спеціалізуються на роботі з ВПО.

4. Економічна інтеграція: розробити програми для допомоги ВПО у працевлаштуванні, включаючи тренінги, стажування та підтримку у відкритті власного бізнесу; заохочувати місцеві підприємства до прийому на роботу ВПО, пропонуючи податкові пільги чи інші стимули.

5. Правова підтримка: надати доступ до безкоштовних правових консультацій для ВПО, щоб вони могли розібратися в своїх правах і можливостях; забезпечити інформацію про процеси отримання документів, які можуть бути необхідні для легалізації перебування та працевлаштування.

6. Освіта та навчання: підтримати ініціативи, які забезпечують доступ дітей ВПО до місцевих шкіл та університетів, включаючи мовну підтримку; пропонувати курси підвищення кваліфікації для дорослих, щоб вони могли отримати нові навички для працевлаштування.

7. Сприятливе середовище: проводити кампанії, які сприяють взаєморозумінню і толерантності між ВПО та місцевими жителями; запровадити політику, яка враховує потреби внутрішньо переміщених осіб в усіх сферах життя — від соціального забезпечення до культури та освіти.

Ці рекомендації можуть стати основою для розробки стратегій, які сприятимуть успішній адаптації ВПО в нових умовах, не тільки полегшить інтеграцію ВПО, але й зміцнять соціальну згуртованість у громадах, створюючи більш дружнє і толерантне середовище.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного нами дослідження були зроблені наступні висновки.

У результаті теоретичного аналізу з'ясувалося, що суть толерантності визначається як здатність приймати й поважати різноманітність думок, вірувань і поведінки. Це складний соціальний феномен, який є ключовим чинником для підтримки миру та гармонії, оскільки вона сприяє інтеграції іммігрантів і внутрішньо переміщених осіб, зменшуючи потенційні конфлікти між різними групами, зміцнює соціальні зв'язки, зменшуючи стереотипи й упередження, що є критично важливим для формування довіри в суспільстві.

Вивчення толерантності продовжує бути актуальним, оскільки нові виклики й зміни в суспільстві вимагають глибшого розуміння цього феномену та його впливу на соціальні відносини.

Отже, толерантність є важливим елементом соціальної структури, який сприяє розвитку і стабільності суспільства, формуючи позитивні міжособистісні та міжгрупові відносини.

Феномен толерантності особистості є складним і багатовимірним, включаючи когнітивний, емоційний, поведінковий, мотиваційний, ціннісний компоненти, які взаємодіють між собою. Усі ці складові утворюють цілісну картину толерантності. Це підкреслює важливість системного підходу до вивчення толерантності.

Особливо важливою є роль толерантності у процесах адаптації, таких як інтеграція ВПО. Взаємна толерантність між різними групами населення сприяє зменшенню соціальної напруги та формуванню довіри.

З огляду емпіричних результатів з'ясувалося наступне:

1) Результати анкетування вказують на те, що 65% ВПО відчують напругу при спілкуванні з представниками місцевого населення. Основними причинами є культурні відмінності та мовний бар'єр, що ускладнює їхню інтеграцію в нове середовище. Це свідчить про необхідність розробки програм, які сприятимуть культурному обміну і покращенню міжкультурних комунікацій.

2) Аналіз за «Шкалою тривоги Бека» показав, що 75% респондентів мають середній або високий рівень тривожності. Це підтверджує, що ВПО перебувають у стресовій ситуації, що може ускладнювати їхню адаптацію. Важливо враховувати ці фактори під час надання психологічної допомоги, щоб зменшити негативні наслідки тривожних розладів.

3) Результати «Шкали депресії Бека» вказують на 80% респондентів із середнім або високим рівнем депресії. Це підкреслює серйозність психоемоційного стану ВПО, який потребує активної підтримки і втручання з боку фахівців для покращення їхнього загального благополуччя.

4) За «Шкалою безнадійності Бека» 70% респондентів виявили середній або високий рівень безнадії. Це свідчить про критичні психологічні труднощі, з якими стикаються ВПО, що може підвищувати їхню уразливість і ускладнювати процес адаптації. Надання підтримки для подолання безнадійності є важливим аспектом психологічної допомоги.

5) Результати «Індексу толерантності» показують середній рівень етнічної та соціальної толерантності, але високий рівень толерантності як особистісної риси. Це свідчить про потенціал ВПО для адаптації, але також підкреслює наявність інтолерантних рис у певних соціальних ситуаціях. Взаємодія з місцевим населенням та підтримка з боку спільноти можуть полегшити цей процес.

6) Важливим фактором успішної адаптації ВПО є соціальна підтримка з боку місцевих жителів та організацій. Така підтримка може допомогти подолати бар'єри, сприяти розвитку толерантності і забезпечити більш легкий процес інтеграції.

Взагалі, результати дослідження вказують на критичну потребу в цілеспрямованій психологічній підтримці для ВПО, яка б враховувала їхні специфічні потреби та труднощі, пов'язані з адаптацією в нових

умовах. Отже, сприяння розвитку толерантності серед ВПО має важливе значення для їхньої адаптації в новому середовищі, і програми підтримки, орієнтовані на підвищення толерантності, можуть суттєво покращити їхнє психоемоційне благополуччя і здатність до інтеграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксьонова В. І. Культура толерантності: витоки метафізичних сенсів. *Грані*. 2018. Т. 21, № 9. 118–123 с.
2. Афанасьєва Л. Толерантність як соціальний маркер повсякденного буття людини. *Соціологічні студії*. 2019. № 2. 35–41 с.
3. Балакірєва О. Спектр проблем вимушених переселенців в Україні: швидка оцінка ситуації та потреб. URL: <http://www.uisr.org.ua/news/36/83.html> (дата звернення: 05.04.2018).
4. Балакірєва О. Трудовий потенціал та рівень державної підтримки внутрішньо переміщених осіб: за результатами соціологічного дослідження «Оцінка потреб внутрішньо переміщених жінок та осіб похилого віку в Україні». Внутрішньо переміщені особи в Україні: реалії та можливості: міжнар. наук.-практ. конф. URL: <http://ief.org.ua/?p=4562> (дата звернення: 05.04.2018).
5. Безкоровайна О. В. З педагогікою толерантності в третє тисячоліття. *Педагогіка толерантності*. 2003. № 3, 25 с.
6. Бринов В. В. Толерантність і співіснування соціальних груп у працях Рейнхольда Нібура. *Освітній дискурс*. 2020. Вип. 20. 68–77 с.
7. Бірюкова Т. Ф. Технології формування соціальної толерантності в Україні: соціологічний аналіз. *Грані*. 2017. № 11. 42–49 с.
8. Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції: наук. доповідь / за ред. Канд. соціол. наук О.М. Балакірєвої ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». К., 2016. 140 с.
9. Волошина О. В. Педагогічні умови виховання толерантності у підлітків старшого віку в позакласній роботі. Бібліотека дисертацій України: Дис... канд. наук. 2007.
10. Гаврилюк Л. П., Куб'як Н. І. Виховання толерантності особистості як запорука попередження проявів ксенофобії у суспільстві. *Зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*. 2019. Вип. 32. 40–53 с.

11. Глинська Л., Скляр Р. Феномен толерантності в соціально-філософських інтерпретаціях. *Соціологічні студії*. 2019. № 2. 42–47 с.
12. Голованова Т. П. Толерантність і педагогіка: історико-теоретичний аспект. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. 2018. № 2. 21–24 с.
13. Гріншпун І. Б. Поняття та змістовні характеристики толерантності. Толерантна свідомість та формування толерантних відносин. 2003. 34–35 с.
14. Губа Н. О., Гладких Ж. Г. Теоретичний аналіз психологічних чинників, які впливають на формування толерантності. *Психологічні перспективи*. 2018. Вип. 32. 108 с.
15. Демчина О. Гендерна толерантність як соціально-психологічний феномен. *Збірник наукових праць Психологія*. 2019. Вип. 23. 35–41 с.
16. Довгополова Я. В. Толерантність як ціннісна парадигма освіти в контексті євроінтеграції. Педагогічні шляхи реалізації загальноєвропейських цінностей у системі освіти України: збірник наукових праць. За заг. ред. Г. Є. Гребенюка. Харків: Стиль Іздат, 2005. 326 с.
17. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців: метод. посіб. / за ред. Н.А. Агаєв, О.М. Кокун, І.О. Пішко, Н.С. Лозінська, В.В. Остапчук, В.В. Ткаченко. К.: 2016. 234 с.
18. Кісарчук З. Г., Омельченко Я. М., Лазос Г. П., Литвиненко Л. І., Царенко Л. Г. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: метод. посіб. / за ред. З. Г. Кісарчук. Київ: Логос. 207 с.
19. Кісь О.П. Повсякденне життя українських жінок у надзвичайних історичних обставинах середини ХХ ст.: гендерні аспекти досвіду та репрезентацій.: автореф. дис. Канд. істор. наук: Львів, 2017. 435 с.
20. Кравченко І. А. Значення толерантності в особистісно-професійному розвитку майбутнього психолога. *Вісник післядипломної освіти*. 2011. Вип. 3. 324-331 с.

21. Кузьменко Р. І. Феномен толерантності: етимологія і семантика. Гілея: наук. вісн. 2018. Вип. 128. 223–227 с.
22. Лещенко М. Є. Толерантність як чинник формування успішної особистості. Проблеми соц. роботи: філософія, психологія, соціологія. 2019. № 1. 46–51 с.
23. Ляпіна, Л. А. Толерантність у міжкультурній взаємодії: соціологічна концепція М. Уоцера. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2019. Вип. 81. 19–26 с.
24. Ляпунова Т. А. Функції толерантності як соціально значущої цінності. *Педагогічні науки*. 2016. Вип. 69. Т. 3. 119–122 с.
25. Малиновська О. А. Шляхи вирішення проблеми внутрішньо переміщених осіб: деякі уроки із зарубіжного досвіду : аналітична записка. Сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. Серія «Соціальна політика». 2015. №9.
26. Мельничук М. М. Емпіричне дослідження толерантності студентів у факторній структурі особистісних характеристик. *Психологія і особистість*. 2015. №1. 46-57 с.
27. Методичні матеріали до практичних занять: кафедра соціології та психології Харківського національного університету внутрішніх справ / розробник А.В. Мороз. Х. : 2022. 8–10 с.
28. Методичні рекомендації щодо проведення регіонального обстеження внутрішньо-переміщених осіб-громадян України / редкол.: Садова У.Я., Матковський С. О., Гринькевич О. С. : ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього». Львів. 2014. 40 с.
29. Міхеєва О., Середа В. Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації. Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні: зб. аналіт. матеріалів. Львів: Галицька видавнича спілка. 2015. 461 с.

30. Рижакова В. І. Психологічні особливості процесу адаптації вимушено переселених осіб до нового середовища проживання / Рижакова В. І. Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми: збірник тез V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 22 квітня 2022 року) / редкол.: Максименко С. Д. та ін. : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України та ін. 124–127 с.

31. Садова У. Я., Андрусин Н. І. Інтереси внутрішньо переміщених осіб в епіцентрі інституційних зусиль української держави. *Регіональна економіка*. 2016. № 1. 196–198 с.

32. Словник практичного психолога / уклад. С. Ю. Головін. 1997. 800 с.

33. Саннікова О. П., Гордієнко І. О. Психологічний ресурс толерантності: самоприйняття та його функції. *Вісник післядипломної освіти. Серія: Соціальні та поведінкові науки*. 2019. Вип. 9. 107–123 с.

34. Семенів Н. М. Соціальна толерантність як аспект становлення та розвитку професійних якостей особистості. *Молодий вчений*. 2019. № 10(2). 470–476 с.

35. Смазнова І. С. Синергетична ефективність парності агресії і толерантності. *Правова держава*. 2019. № 35. 16–24 с.

36. Солдатова О. С. Соціально-психологічні особливості адаптації внутрішньо-переміщених осіб. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія». 2017. 80–83 с.

37. Солодько А., Доронюк Т. Вироблення політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні. Київ: CEDOS. 2015. 16 с.

38. Старинська Т. Проблеми операціоналізації понять у контексті дослідження міграції населення. *Освіта регіону*. 2010. № 3. С.108–116.

39. Таланова Ю. Толерантність чи єдність у багатогранності: програма проведення тижня психологічного комфорту. *Соціальний педагог*. 2018. Січ. № 1. 24–35 с.

40. Тарасюк Л. С. Проблема культури толерантності в сучасному суспільстві. *Гуманістичний часопис*. 2013. № 1. 40–41с.
41. Таргоній, І. Наукові підходи до виховання толерантності зарубіжними дослідниками. *Педагогічний часопис Волині*. 2019. № 2. 47–52 с .
42. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності.: *збірник наукових праць* / Є. Головаха (голова) та ін. Київ, 2021. Вип.8 (22). 327 с.
43. Хижняк Л. М., Андрющенко А. І. Інформаційне забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб: досвід України / Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. 2015. Вип. 19-20. 20–28 с.
44. Юрків Я. І., Луканов Д. В. Труднощі соціально-психологічної адаптації вразливих верств внутрішньо переміщених осіб до нових умов життя. *Науковий вісник Ужгородського університету: збірник наукових праць; серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2021. Вип. 1. 48 с.
45. Яланська С.П. Психологія формування толерантного середовища в умовах нової української школи / С.П. Яланська, Н.М. Атаманчук. *Наука і освіта*. 2017. №1. 71-75 с.
46. Dalcourt G. J. *Tolerance* / New Catholic second; edition, 2003. Vol. 14. P. 11.
47. Gardner H. *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. New York: Basic Books. 1983

Додаток А

Анкета для визначення рівня толерантності та особистого досвіду ВПО в інокультурному середовищі

Блок 1: Демографічні дані

1. Вік:

- До 18 років
 - 18-25 років
 - 26-35 років
 - 36-45 років
 - 46-60 років
 - Понад 60 років
2. **Стать:**
- Чоловік
 - Жінка
 - Інше
3. **Освітній рівень:**
- Середня освіта
 - Вища освіта
 - Післядипломна освіта
 - Інше (вказіть) _____
4. **Скільки часу ви перебуваєте на новому місці проживання?**
- Менше 6 місяців
 - 6-12 місяців
 - Понад 1 рік
5. **Чи володієте ви місцевою мовою або діалектом?**
- Так, вільно
 - Так, частково
 - Ні

Блок 2: Оцінка досвіду взаємодії з місцевими жителями

6. **Як часто ви взаємодієте з місцевими жителями?**
- Щодня
 - Кілька разів на тиждень
 - Рідко
 - Взагалі не взаємодію
7. **Як ви оцінюєте ставлення місцевих жителів до вас?**
- Дуже позитивне
 - Позитивне
 - Нейтральне
 - Негативне
 - Дуже негативне
8. **Чи виникали у вас труднощі у спілкуванні з місцевими жителями?**
- Так, часто

- Інколи
 - Ні
9. Чи берете ви участь у місцевих культурних заходах або громадських ініціативах?
- Так, регулярно
 - Рідко
 - Ні, не беру участі
10. Як би ви оцінили свою здатність інтегруватися у місцеву громаду?
- Повністю інтегрований(а)
 - Частково інтегрований(а)
 - Складно інтегруватися
 - Взагалі не інтегрований(а)
-

Блок 3: Рівень комфорту та стресу у новому середовищі

11. Наскільки комфортно ви почуваетесь в новому середовищі?
- Дуже комфортно
 - Комфортно
 - Нейтрально
 - Незручно
 - Дуже незручно
12. Чи відчуваєте ви стрес через перебування в новому середовищі?
- Так, постійно
 - Час від часу
 - Рідко
 - Ні
13. Що викликає найбільший стрес у новому середовищі?
- Мовний бар'єр
 - Відсутність підтримки з боку місцевих жителів
 - Культурні відмінності
 - Складнощі з пошуком роботи чи житла
 - Відчуття соціальної ізоляції
 - Інше (вказіть) _____
14. Чи відчуваєте ви підтримку з боку місцевої громади?
- Так, значну
 - Помірну
 - Мінімальну
 - Не відчуваю підтримки
15. Що допомагає вам почуватися більш комфортно у новому середовищі?

- Соціальна підтримка (друзі, рідні)
 - Місцеві культурні або релігійні спільноти
 - Знання місцевої мови
 - Працевлаштування або інші можливості для розвитку
 - Інше (вказіть) _____
-

Заключні питання

16. Чи маєте ви пропозиції щодо покращення умов для інтеграції ВПО в інокультурне середовище?

17. Ваші коментарі або побажання:
